

С. В. Міронов, заступник прокурора Харківської області

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ І ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО СМЕРТЬ ТА БЕЗВІСНЕ ЗНИКНЕННЯ ГРОМАДЯН

Проаналізовано типові помилки при реєстрації заяв і повідомлень про смерть громадян, їхнє безвісне зникнення, проведенні в подальшому перевірок і прийнятті рішень. Розглянуто недоліки профілактики умисних убивств, їхнього розкриття та розслідування. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань з метою підвищення ефективності роботи.

Проанализированы типичные ошибки при регистрации заявлений и сообщений о смерти граждан, их безвестном исчезновении, проведении в дальнейшем проверок и принятии решений. Рассмотрены недостатки профилактики умышленных убийств, их раскрытия и расследования. Предложены пути решения проблемных вопросов с целью повышения эффективности работы.

Сучасний стан злочинності потребує адекватних заходів реагування, удосконалення методичного забезпечення правоохоронних органів ефективними рекомендаціями. Модернізація криміналістичних методик має здійснюватися за рахунок узагальнення та аналітичного дослідження матеріалу з практики.

Питання профілактики умисних убивств і умисних тяжких тілесних ушкоджень із смертельними наслідками, розкриття й розслідування цих особливо небезпечних злочинів є надзвичайно актуальними для правоохоронців і традиційно пріоритетними при здійсненні прокурорського нагляду, оскільки це стосується одного з найцінніших прав людини – права на життя.

Прокуратурою Харківської області впродовж 2010 р. та I кварталу 2011 р. вжито низку організаційно-практичних заходів з удосконалення прокурорського нагляду за додержанням органами внутрішніх справ вимог закону при реєстрації й розгляді заяв і повідомлень про смерть громадян та їхнє безвісне зникнення.

На тлі зниження кількості вбивств у цілому по Україні наша область – серед тих, де відбувається їхнє зростання протягом останніх років. Станом на 1 квітня 2011 р. вчинено вже 56 умисних убивств, що на 33 % більше, ніж за аналогічний період минулого року. Збільшення відбувається майже в усіх районах області, на тлі суттєвого зниження кількості зареєстрованих тяжких тілесних ушкоджень та інших пограничних із убивствами злочинів. Характерно, що протягом минулого року в області відзначалося зменшення кількості умисних убивств і лише в листопаді та грудні відбулося їхнє зростання. Це зумовлювалося декількома причинами, серед яких слід зазначити активізацію прокурорського нагляду, який став на заваді приховуванню вбивств шляхом невір-

ної кваліфікації й незаконної відмови в порушенні кримінальної справи, а також недоліки в діяльності міліції та органів місцевого самоврядування при проведенні профілактичної роботи. Насамперед це чисельні порушення органами внутрішніх справ області вимог ст. 2 і 10 Закону України «Про міліцію» в частині запобігання правопорушенням, профілактики тяжких і особливо тяжких злочинів. Так, поза увагою дільничного інспектора Золочівського райвідділу міліції залишилося домоволодіння в с. Лютівка, де проживали двоє ніде не працюючих громадян, які вели аморальний спосіб життя, зловживали алкогольними напоями, при цьому один з них перебував у міжнародному розшуку за вчинення тяжкого злочину. Як наслідок, один з них ще в грудні минулого року вбив другого й більше трьох місяців переховував його труп у цьому самому будинку під диваном. Кримінальну справу було порушено лише 14 березня 2011 р.

У ході наглядових перевірок і аналітичної роботи прокуратура звернула увагу на те, що кожного року в області помирає більше 40 тис. осіб, а дослідчих перевірок за фактами смерті органами внутрішніх справ проводиться в чотири рази менше, за рештою випадків видаються лікарські свідоцтва про смерть. Так, у минулому році по області залишилися неперевіреними обставини смерті майже 30 тис. осіб.

У зв'язку з цим за дорученням прокуратури області організовано перевірки законності видачі лікарських свідоцтв. В Управлінні охорони здоров'я створено постійно діючу комісію на чолі з начальником обласного бюро судово-медичної експертизи, яка виїжджає в районні лікарні та перевіряє законність дій лікарів при видачі лікарських свідоцтв. При цьому виявлено грубі порушення закону. Установлено випадки видачі лікарських свідоцтв заочно, без особистого з'ясування лікарем факту смерті, що суперечать діагнозу, згідно з яким померлі перебували на обліку в лікарнях. Установлено навіть випадки їхньої видачі на живих людей.

Вимога прокуратури області та Генеральної прокуратури України до органів внутрішніх справ – забезпечити стовідсоткову реєстрацію фактів смерті громадян і проведення за кожним з них дослідчої перевірки згідно зі ст. 97, 192 КПК України, якісне й повне виконання спільної вказівки ГПУ та МВС України від 2 липня 2007 р. № 65, перевірити обставини смерті громадян незалежно від їхнього віку та причини смерті, з'ясувати причини такої суттєвої розбіжності між даними РАГС і кількістю проведених перевірок.

Є непоодинокі факти порушень вимог зазначеної спільної вказівки щодо виїзду на місце події слідчо-оперативної групи на чолі зі слідчим та у складі судово-медичного експерта. Забагато випадків, коли огляд місця події проводиться формально, труп не описується, наявні тілесні ушкодження не фіксуються. Наприклад, у

Куп'янському районі, незважаючи на неодноразові зауваження, замість забезпечення участі в оглядах трупів експертів уже в цьому році майже в усіх випадках бере участь фельдшер, навіть за наявності травм кримінального характеру.

Тому прокуратура наполягає: участь лікарів в огляді трупа припускається як виняток, у випадках смерті осіб похилого віку, від хронічного захворювання, без тілесних ушкоджень, у соціально благополучних сім'ях. В інших випадках необхідно забезпечити обов'язкову участь судово-медичного експерта.

Прокурорська практика свідчить про значну кількість порушень норм КПК органами дізнання та досудового слідства, що проводять неповні дослідчі перевірки, рішення про відмову в порушенні кримінальної справи приймають на підставі неякісно зібраних матеріалів після відібрання одного, двох пояснень, без з'ясування причини смерті, а також без витребуваних і долучених до справи актів судово-медичної експертизи. Незаконні постанови скасовуються, матеріали надсилаються для проведення додаткових перевірок. Отже, обставини смерті перевіряються невчасно.

Залишається гострою проблема приховування злочинів шляхом винесення незаконних постанов про відмову в порушенні кримінальної справи. Наведемо характерний приклад того, які серйозні наслідки тягне за собою приховування злочинів цієї категорії. У минулому році Красноградський прокурор скасував незаконну постанову про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом смерті гр. Ч. Порушено кримінальну справу за ст. 121 КК України. Завдяки цьому встановлено групу осіб, які вчили цей злочин та ще декілька вбивств осіб похилого віку на території різних областей України, за якими, до речі, також були відмовні матеріали. Якби кримінальну справу не було порушено, усі ці злочини залишилися б нерозкритими.

Особливу увагу прокуратура області приділяє організації розгляду заяв і повідомлень про безвісне зникнення громадян, які беруться на контроль з моменту реєстрації із щоденним заслуговуванням прокурором району результатів роботи слідчо-оперативної групи. Спрямування зусиль на детальне з'ясування обставин зникнення осіб дають вагомий позитивні результати. Так, 14 січня 2011 р. під час кваліфіковано проведеного із застосуванням сучасної криміналістичної техніки та з участю працівників прокуратури Жовтневого району м. Харкова огляду домоволодіння гр. Я., про безвісне зникнення якого повідомили його родичі, на технічному поверсі будинку встановлено частини трупу зниклого. Завдяки правильно обраній тактиці опитування, його брат зізнався працівникам прокуратури в тому, що 1 січня 2011 р. він, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті неприязних стосунків, що раптово виниклих між ними, коли брат заснув, умисно наніс йому

шість ударів кухонною сокирою по голові, чим спричинив смерть. Надалі з метою приховати вчинення вбивства, шляхом розтину відокремив частини тіла померлого та приховав їх на технічному поверсі будинку.

Ще один приклад. Завдяки забезпеченню належного контролю, правильно організованій роботі слідчо-оперативної групи встановлено особу, винну у вчинні вбивства гр. Р., про безвісне зникнення якого повідомив його батько 10 березня 2011 р. Так, 8 березня 2011 р. гр. Р. на власному автомобілі поїхав з дому та не повернувся. З метою встановлення місцезнаходження зниклого в день надходження повідомлення заведено оперативно-розшукову справу. Через чотири дні кропіткої роботи за межами м. Харкова знайдено автомобіль, який належав потерпілому. Застосування криміналістичних методик дозволило виявити в його салоні сліди крові й уже 15 березня 2011 р., зважаючи на обставини, які дають змогу вважати, що стосовно гр. Р. учинено вбивство, порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 15 КК України. Розроблено детальний план розслідування вбивства, учиненого в умовах неочевидності, заходи, спрямовані на розкриття злочину. При цьому висунуто та розпочато відпрацювання всіх можливих з урахуванням обставин версій учинення цього вбивства. За виконанням планів встановлено постійний контроль з боку прокурора Жовтневого району м. Харкова, прокурора міста та прокуратури області.

У результаті наполегливої й чітко спланованої роботи, 16 березня 2011 р. встановлено особу, яка вчинила вбивство гр. Р., яким виявився колишній знайомий потерпілого – гр. М. Під час проведених обшуків усіх можливих місць його перебування на території дачного домоволодіння, що належало його дружині, виявлено шість мішків з-під цементу, у яких знаходилися частини трупа потерпілого. Під вагою беззаперечних доказів гр. М. зізнався у вчиненні вбивства та підтвердив свої показання з участю захисника під час відтворення обстановки й обставин події.

Поряд з позитивними результатами є ганебні факти, коли співробітники міліції взагалі відмовляють у прийнятті заяв про безвісне зникнення громадян. Так, тільки через місяць, у грудні 2010 р., Харківським міським управлінням внутрішніх справ прийнята заява гр. В. про безвісне зникнення її чоловіка, тоді як у прийнятті її заяви Орджонікідзевським райвідділом було безпідставно відмовлено. Оперативно-розшукову справу за цим фактом заведено аж у березні 2011 р. після виявлення цього факту прокуратурою. Місцезнаходження зниклого до цього часу не встановлено.

У Краснокутському районі встановлено випадки, коли повідомлення про зникнення осіб реєструються в журналі обліку інформацій, у тому числі повторно. Як наслідок перевірки за цими фактами в порядку ст. 97 КПК України не проводяться.

Серед інших порушень – факти реєстрації заяв про безвісне зникнення громадян у журналі розгляду заяв і повідомлень про злочини під виглядом «інших подій» чи «втрати зв'язку із родиною», хоча саме за такими перекрученнями можуть приховуватися реальні злочини, учинені проти особи. Найбільше таких фактів виявляється по місту. Тільки в цьому році порушено п'ять кримінальних справ за вбивствами осіб, які раніше вважалися безвісно зниклими. А 16 грудня минулого року прокуратурою області з одночасним скасуванням постанови про відмову порушено кримінальну справу за фактом умисного вбивства співробітника Зміївського райвідділу міліції, місцезнаходження якого не було встановлене протягом восьми місяців.

За рахунок nereєстрації або неповної реєстрації й обліку заяв і повідомлень про злочини поліпшуються показники роботи з розкриття злочинів. На заваді таким бажанням – належні прокурорський нагляд і відомчий контроль, а також посилення відповідальності керівників цих підрозділів.

За офіційними даними, в області станом на 1 квітня 2011 р. залишаються нерозшуканими 251 особа. Реальна ж кількість таких осіб значно більша. У 2010 р. тільки судами м. Харкова ухвалено понад 30 рішень про визнання осіб безвісно зниклими та померлими, за якими дослідчі перевірки не проводилися. Ще 32 оперативно-розшукові справи закриті у зв'язку з винесенням судом такого рішення, без фактичного встановлення місцезнаходження зниклого, і це при тому, що стосовно кожного з них міг бути вчинений злочин. Тому прокуратурою області організовано й на сьогодні розпочато проведення звірянь з судами щодо кількості зниклих осіб із подальшим забезпеченням прийняття рішень у порядку ст. 97 КПК України за всіма фактами.

Негативно впливає на стан розкриття та розслідування злочинів зазначеної категорії незабезпечення своєчасного порушення кримінальних справ. Рішення в кращому разі приймаються лише на третю добу після вчинення злочину, а в багатьох випадках на десятий день. Усупереч вимогам ст. 190 КПК України щодо негайного порушення кримінальної справи після огляду місця події не в день учинення злочину в поточному році порушено 60 % кримінальних справ за фактами смерті громадян. Так, лише 15 лютого 2011 р., тобто через шість днів з дня вчинення злочину слідчим Золочівського райвідділу міліції порушено кримінальну справу за фактом замаху на умисне вбивство гр. С. Майже через місяць після вчинення злочину порушено іншу кримінальну справу за ст. 121 КК України стосовно гр. З.

Незадовільним є стан розслідування кримінальних справ. Продовжуються випадки невірної кваліфікації вбивств за менш тяжкими складами злочинів. Тільки в листопаді – грудні минулого року прокуратурою області виявлено 28 умисних убивств, які раніше обліковувалися як умисні тяжкі тілесні й навіть середньої тяжкості тілесні ушкодження. Основна маса – це злочини, за якими не вста-

новлено винних осіб. Так, у Золочівському районі гр. З. наніс потерпілому п'ять ударів ножем у ділянки грудей, живота й голови та, незважаючи на те, що його злочинні дії припинені іншими особами, дії злочинця всупереч вимогам Пленуму та практиці Верховного Суду України кваліфіковано не за ст. 115, а за ст. 121 КК України.

Багато зауважень викликає якість розслідування кримінальних справ. Протоколи допитів підозрюваних і обвинувачених нерідко складаються за обсягом однієї сторінки. І це з урахуванням роз'яснення прав та інших обов'язкових атрибутів. Свідчення просто копіюються з одного протоколу в інший, з тими самими орфографічними помилками. Неякісне розслідування призводить до необхідності по декілька разів продовжувати строки слідства. У 2010 р. строки продовжувалися в більш ніж 60 % справ.

Прикладом того, як не треба розслідувати, є кримінальна справа в Куп'янському районі за обвинуваченням гр. З. за ч. 2 ст. 121 КК України. Після повернення її апеляційним судом на додаткове розслідування вона розслідувалася понад установлені строки, узагалі без їхнього продовження, при цьому строки тримання обвинуваченого під вартою на стадії досудового слідства перевищили сім місяців. У свою чергу заступник Куп'янського міжрайпрокурора не реагував на ці порушення, а при отриманні справи в черговий раз повернув її до райвідділу міліції для додаткового розслідування.

Порушення кримінально-процесуального законодавства призводять до направлення кримінальних справ на додаткове розслідування судом. Зокрема, причинами повернення Лозівським районним судом кримінальної справи за обвинуваченням гр. Л. стало те, що слідчі дії у справі проведено особами, які не включені до слідчо-оперативної групи, а обвинувачення пред'явлено без зазначення ознак, що характеризують склад злочину.

Усього судами області в минулому році повернуто для організації додаткового розслідування 11 кримінальних справ про умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження. У світлі очікуваних змін у КПК України з великою долею ймовірності можна розцінювати наведену статистику як кількість винесених у майбутньому виправдальних вироків.

Незадовільним є стан розслідування та розкриття злочинів проти життя минулих років, яких на 1 квітня 2011 р. залишаються нерозкритими 214, у деяких кримінальних справах слідчі дії не проводяться роками. Так, у провадженні Московського райвідділу міліції перебуває кримінальна справа, порушена в березні 1998 р. за фактом умисного вбивства гр. О. за ст. 94 КК України (в редакції 1960 р.), у якій, незважаючи на необхідність перевірки на причетність до злочину конкретних осіб, з 2008 р. не виконано жодної слідчої дії.

Упродовж останніх двох років Генеральна прокуратура України та прокуратура області постійно наголошують на неприпустимості

направлення до суду для закриття у зв'язку із закінченням строків давності кримінальних справ про умисні вбивства та вказують, що справи за ст. 116–129 КК України необхідно направляти тільки за погодженням із галузевим відділом прокуратури області, завдання якого перевірити правильність кваліфікації злочину й виключити наступні випадки. Так, 18 лютого 2011 р. у Харківському районі направлено до суду для закриття за строком давності кримінальну справу за ч. 3 ст. 101 КК України. З галузевим відділом прокуратури області рішення не погоджено. Вивченням наглядового провадження в прокуратурі області встановлено, що в 1996 р. невідомі особи спричинили сторожу приватного підприємства тілесні ушкодження, після чого ще живого його облили бензином і підпалили. За вказівкою прокуратури області кримінальну справу відкликано із суду та склад злочину в ній перекваліфікований на ст. 115 КК України.

Отже, серед типових і поширених недоліків можна назвати такі:

- невиконання органами внутрішніх справ вимог ст. 2, 10 Закону України «Про міліцію» в частині запобігання правопорушенням, профілактики тяжких і особливо тяжких злочинів;

- незабезпечення стовідсоткової реєстрації фактів смерті громадян та непроведення за кожним з них дослідчої перевірки згідно зі ст. 97, 192 КПК України;

- відмова в прийнятті заяв про безвісне зникнення громадян або їхньої реєстрації в журналі обліку інформацій, унаслідок чого перевірки в порядку ст. 97 КПК України не проводяться;

- неякісне й неповне виконання спільної вказівки ГПУ та МВС України від 2 липня 2007 р. № 65 щодо виїзду на місце події слідчо-оперативної групи на чолі зі слідчим та в складі судово-медичного експерта;

- порушення норм КПК органами дізнання й досудового слідства, що проводять неповні дослідчі перевірки, рішення про відмову в порушенні кримінальної справи приймають на підставі неякісно зібраних матеріалів;

- приховування злочинів шляхом винесення незаконних постанов про відмову в порушенні кримінальної справи;

- незабезпечення своєчасного порушення кримінальних справ;

- невірна кваліфікація злочинів за менш тяжкими складами;

- направлення до суду для закриття у зв'язку із закінченням строків давності кримінальних справ про умисні вбивства.

Вирішення проблемних питань, усунення перелічених недоліків і недопущення порушень у майбутньому – це мета на досягнення підвищення ефективності роботи органів внутрішніх справ при розгляді заяв та повідомлень про смерть громадян і їхнє безвісне зникнення.